

Anders Gustavsson: *Gravstenar i Norge och Sverige som symboler för känslor, tankar och idéer i vår egen tid. En tilltagande individualitet under 1990-talet?* Novus Forlag, Oslo 2003. 130 s., ill. ISBN 82-7099-365-4.

Hur har en ökad grad av individualisering i vårt sentida samhälle kommit till uttryck på kyrkogårdarnas gravstenar? Hur synliggörs något av det individuella hos den döda personen? Hur påverkas gravstenarnas utformning av konfessions-, genus- eller ideologitillhörighet? Dessa och en rad andra frågor ställer Anders Gustavsson i sin undersökning om gravstenarnas förändrade utformning främst under 1900-talets sista decennier.

Hans mål är att tolka gravstenarnas utformning, deras texter och bilder som symboler och sätta dem i relation till rådande idéer och tankar. För detta syfte har Gustavsson inventerat ett sjuttiofem kyrkogårdar i Bohuslän och Østfold. Dokumentationen har skett inte bara genom fotografering, utan också med hjälp av observationer och intervjuer med såväl anhöriga som kyrkogårds- och stenhuggeripersonal. Fotodokumentationen, som uppgår till ett par tusen bilder, har fokuserats på förändringarna under 1990-talet och den individualisering av gravstenarna, som då konstaterats ha skett.

Många av oss besöker nog en kyrkogård antingen på grund av att vi har någon anhörig som vilar där eller av allmänt kulturhistoriskt intresse – eller kanske av ren nyfikenhet. Alla har vi med andra ord en viss erfarenhet av vad som kan möta oss i form av gravvårdar och gravutstyrelse. Mot den bakgrunden var det inte utan att jag höjde på ögonbrynen vid mer än ett tillfälle, då jag läste Gustavssons bok. Det har uppenbarligen hänt mycket under 1990-talet, som jag inte observerat och därför varit okunnig om. Möjligen skulle jag vilja tro att de förändringar som skett på västkusten inte har sin fulla motsvarighet på de kyrkogårdar – och de är för all del inte alltför många – som jag besökt under sistlidna decennium.

Som en röd linje genom boken följer en jämförelse mellan det västsvenska och det sydostnorska bruket och sättet av att utforma gravstenarna. I Norge har gravstenarna under 1990-talet i allt högre utsträckning kommit att sakna såväl bilder som texter. Gravstenarnas innehåll begränsas därmed ofta till att bara ange namn samt födelse- och dödsdatum. Gustavsson ser detta som "ett uttryck för sekularisering där tomhet ersätter tidigare symboler och i första hand korset" (s.121). I det svenska materialet är i stället graden av individualitet mer accentuerad med en större mångfald av nya yrkes-

symboler men också t.ex. symboler hämtade från fritiden. Sommarens fritidssysslor kan synliggöras genom avbildningar av fritidsbåten. Den idrottsaktive kan få en bild av en fotbolls- eller ishockeyspelare inhuggen i stenen. Den musikintresserades intresse i livet kan återges i form av ett musikinstrument eller en notrad. Den som gärna ägnat sig åt jakt på fritiden, kan få ett rådjur eller en tjäder avbildad. Ett kärt sällskapsdjur eller den för många lika kära bilen kan också återges. De nu nämnda bilderna kan ju vanligtvis relateras till en manlig intressesfär, men även kvinnliga fritidsintressen förekommer. Så finns t.ex. avbildningar av en ridhäst, som speglar den dödas ridintresse eller gulmlåde (!) kantareller, som alluderar på den dödas passion för svamplockning. Här avstår såväl författaren som undertecknad från alla typer av feministiska tolkningar.

I Norge har man i stället för individualitet strävat mot att *inte* avvika från de gängse förebilderna i form av äldre gravstenar. Man har snarast följt de traditionella förebilderna och bevarat en etablerad symbolvärld. Så lever korset kvar i betydligt högre grad i Norge, vilket, som Gustavsson påpekar, också är fallet i de norska tidningsannonserna om dödsfall. I Sverige har korset alltmer kommit att stå som symbol för sorg och författaren menar därför att man i allt högre utsträckning kommit att välja symboler, som speglar en ljusare motivvärld. Det kan röra sig om en blomma, en fågel eller en sol. Änglafigurer återges i båda länderna, men har i Norge en tydligare kristen koppling genom att de gärna kombineras med andra och tydligare kristna motiv som korset.

Gustavsson gör i anslutning till korssymbolen en intressant notering i det bohuslänska materialet, nämligen att korset under 1990-talet är betydligt mera frekvent förekommande på orter där schartauanismen varit framträdande. Båtmotiven, som annars tycks tämligen vanliga i Bohuslän, ersätts i hög grad av just korset i de väckelse- och frikyrkliga områdena. Den religiösa inställningen sätter därmed enligt författaren sin tydliga prägel på motivvalen.

Skillnaden mellan länderna märks också i valet av kortare texter, som ibland kan förekomma på gravstenarna. De kristet präglade texterna är då betydligt vanligare i Norge, medan man i Sverige gärna väljer korta citat av mera allmänt poetisk eller andlig karaktär som Dan Anderssonstexten "Det finns något bortom bergen".

Något som egentligen borde tala mot den grad av ökad individualisering inom det svenska området, som konstateras i boken, är förekomsten av minneslundar och kollektiva minnesstenar. De senare kan t.ex. ha rests

över fiskare som omkommit efter större förlisningar till havs. Här visar det sig emellertid att också i dessa fall finns råd. På minnesstenen markeras namn och ålder på samtliga omkomna och när det gäller minneslundarna kan Gustavsson konstatera en ny bohuslänsk trend, nämligen att kyrkogårdsnämnden i något fall börjat låta ingravera namn och dödsår i kronologisk ordning på dem som vilar i lunden. Detta senare är uppenbarligen en helt ny företeelse från senare delen av 1990-talet, som dock väl överensstämmer med den individualisering, som karakteriserar det svenska området.

Skillnaderna mellan det norska och svenska området är således på flera sätt påtagliga, men på en mera generell nivå finns också likheter. I båda undersökningsområdena visar det sig att när en nyhet väl slagit igenom, tenderar den efter någon tid att bli mode. Även stenhuggerfirmorna har konstaterat att gravstensmotiven ofta väljs utifrån vad man sett på den egna kyrkogården. Gustavsson menar att det inom kustsamhällen är en välkänd tendens att människor gärna kopierar en ny förebild. I en del fall som när det t.ex. gällde det första fiskebåtsmotivet i Kungshamn, så hade detta först använts på gravstenen till en inflyttad, varefter flera infödda familjer snart tog efter. Liknande tendenser finner författaren i det norska materialet.

Studier av tro, rit och sed kring döden har egentligen alltid varit ett omhuldat intresseområde för etnologer och folklorister i Norden. Ofta har dessa behandlat förhållanden och företeelser i äldre tid och det är därför välkommet med nya undersökningar, som gäller dagens samhälle. Gustavssons bok bygger på en gedigen dokumentation, vars resultat presenteras på ett lättillgängligt och mycket trovärdigt sätt. Som sig bör är den rikt illustrerad med inte mindre än 127 bilder, flera av dem i färg, vilket gör motiförståelsen extra tydlig, i synnerhet som hänvisningarna mellan text och bild är föredömligt genomarbetade. En förhoppning skulle vara att denna studie följs upp av fler inom andra geografiska områden i de båda länderna. Skillnader och likheter mellan kustbygd och inland skulle då kunna illustrera andra kulturhistoriska sammanhang.

Per Peterson, Uppsala

Dick Harrison och Eva Helen Ulvros: *Historiebok för kakälskare*. Historiska Media, Lund 2003. 216 s., ill. ISBN 91-89442-74-1.

Mat- och måltidsböcker som både är historiska och

försedda med recept eller matlagingsbeskrivningar är en etablerad genre sedan flera decennier. Enstaka sammankopplingar av historiskt kosthåll och matlagingsanvisningar kan dock följas långt tillbaka i tiden, inte minst till 1800-talets nationalromantiska rörelser men också till C.E. Hagdahls *Kokkonsten* från 1879. Genren har stimulerat både forskaren och läsaren till att inte bara teoretiskt förstå historiska måltidsförhållanden utan även understrukt smakupplevelsen som väg till historisk förståelse. Läsaren har givits möjligheten att reflektera över smaken från sedan länge bortglömda, i minnesmässig mening, maträtter och livsmedel. Ofta skrivs den här typen av litteratur av två personer, den ena författaren står för den historiska eller kulturhistoriska texten, och den andra utprovar recepten och står vid spisen. Metoden för därför inte sällan med sig att de två områdena inte gifter ihop sig, utan istället befinner sig på armlängds avstånd från varandra genom hela boken. *Historiebok för kakälskare* gör precis tvärtom; ett team av historiekunniga och bakningskickliga forskare under ledning av professor Dick Harrison och docent Eva Helen Ulvros, Historiska institutionen i Lund, tar sig an ämnet kakornas historia och historiska kakor. De skapar en mycket frestande och nydanande bok, både i den historiska delen och i den som analyserar kabbakningens metoder och kakornas funktion för människor i olika tider.

Historiebok för kakälskare granskar kronologiskt den västerländska kabbakningstraditionen från antiken fram till 1900-talets mitt. Författarnas ambition är att lyfta fram den äldre sötsakstraditionen och inte minst att få dela med sig av sitt kakintresse (s. 7–8). De flesta äldre historiska kapitlen är signerade Dick Harrison och hans tidigare välkända noggrannhet öppnar för en ny förståelse av bakverkens myter och fakta. Eva Helen Ulvros har bl.a. inriktat sig på situationer där kakorna äts samt de drycker som serveras till. Boken balanserar elegant mellan belagda historiska uppgifter med sentida spekulationer, och för att hantera svårigheterna med att veta vad som är exakt och ungefärligt i de äldre recepten så uppmanas läsaren att "betrakta recept med ett visst mått av vanvördighet" (s. 16).

Bildmaterialet är generöst. Såväl äldre måleri med kaksituationer som fotografier av historiska föremål som kan kopplas till bakning och kakor återfinns i boken. Flera av recepten har lagats upp för fotografering. Kakorna presenteras på äldre fat av porslin och keramik från Kulturens samlingar och har sedan fotograferats i Kulturens museimiljöer. De nya bilderna har